

Har lågutbildade någon chans?

- Kraven på arbetskraftens kvalifikationer har ökat. Ändå finns fortfarande många jobb som inte kräver hög utbildning.
- De stigande kvalifikationskraven tycks inte ha försämrat de lågutbildades situation på arbetsmarknaden.
- Även 1990-talets arbetsmarknad kan – om man bortser från lågkonjunkturåren – komma att erbjuda tillräckligt med arbetstillfällen åt de lågutbildade.

Detta är några av slutsatserna från en nyligen publicerad bok om lågutbildade på 1990-talets arbetsmarknad i Stockholms län (Fridén [1992]). Boken behandlar de lågutbildades situation på en marknad som enligt de flesta bedömare präglas av allt högre krav på arbetskraftens kvalifikationer. Det kan vara fruktbart att ställa denna ansats, som utgår från ett arbetsmarknadsperspektiv, mot diskussionen om behovet av ökad utbildning för att garantera en fortsatt ekonomisk tillväxt. Aktuella exempel på denna senare ansats är bland andra Produktivitetsdelegationens huvudbetänkande, LU 92 och den senaste rapporten från SNS Konjunkturråd (SOU 1991:82, SOU 1992:19, Söderström [1992]) som alla entydigt förordar generella satsningar för att höja utbildningsnivån. Med utgångspunkt från de tre ovanstående slutsatserna diskuteras i det följande några skillnader mellan de båda sätten att se på utbildningskraven.

Ekon dr LENNART FRIDÉN är utredare vid Regionplane- och trafikkontoret, Stockholms läns landsting.

Dålig empirisk underbyggnad

Den ofta framförda uppfattningen om kunskapssamhällets snabba frammarsch och de kraftigt stigande kvalifikationskraven bygger på ett tämligen bräckligt empiriskt underlag. Beskrivningarna av kvalifikationskravens utveckling utgörs ofta av exempel hämtade från enstaka företag eller branscher som är utpräglat högteknologiska. Analyser som avser arbetsmarknaden som helhet är däremot ovanliga.

Att utbildningsnivån hos arbetskraften har stigit kraftigt är ovedersägligt. Det är också klart att kvalifikationskraven ökat. Hur stor del av höjningen av kunskapsnivån i samhället som beror på ökade kvalifikationskrav är däremot inte lika uppenbart. En del är sannolikt enbart en återspeglning av den allmänna utbyggnad av skolutbildningen som skett oberoende av näringslivets krav.

Vad som lätt kommer bort i diskussionen om behovet av ökad utbildning är att det finns ett stort antal jobb utan krav eller med låga krav på formell utbildning. Några exempel: år 1985 var 40 procent av de sysselsatta i Stockholms län lågutbildade i den bemärkelsen att de hade vare sig (svensk) eftergymnasial eller gymnasial utbildning. Arbetsförmedlingarnas vakansstatistik visar – för att ta ytterligare ett exempel – att drygt en fjärdedel av de lediga platser som anmäldes i Stockholms län år 1990 krävde vare sig utbildning över grundskolenivå eller arbetslivserfarenhet. För 40 procent av de lediga platserna räckte det med förgymnasial utbildning.

Exemplen på ökade kvalifikationskrav hämtas ofta från industrin, framför allt från den högteknologiska industrin. Nu

utgör industrin en mycket liten och krympande del av arbetsmarknaden. I Stockholms län var industrins andel av det totala antalet sysselsatta år 1985 knappt 15 procent och den högteknologiska industrins andel 4 procent. Andelen högutbildade (= eftergymnasialt utbildade) utgjorde inom den högteknologiska industrin 23 procent av de sysselsatta, vilket är väsentligt högre än i flertalet branscher inom den privata tjänstesektorn. Det var enbart konsultbranschen som låg högre (27 procent). Detaljhandel, hotell och restauranger samt transport och kommunikationer hade en andel på omkring 5 procent. Även byggnadsindustrin låg på denna nivå.

Kraven på ökad utbildning kan, just därför att de upprepas så ofta, lätt ge intryck av att det på hela arbetsmarknaden finns en väldokumenterad brist på högutbildade. Än så länge förefaller detta inte vara fallet.

De lågutbildade har klarat sig bra

Ingenting tyder på att de lågutbildades situation på arbetsmarknaden skulle ha försämrats under 1970- och 80-talet. Arbetslösheten är högre bland lågutbildade än bland dem med högre utbildning. De förra drabbas också hårdare vid konjunkturedgångar. Någon trendmässig ökning i de lågutbildades arbetslöshet har emellertid inte förekommit i Stockholms län. Inte heller har andelen långtidsarbetslösa ökat sett i ett längre perspektiv.

Studier av andelen förvärvsarbetande bland de lågutbildade ger inga entydiga belägg för att dessa i stigande utsträckning skulle ha blivit utslagna från arbetsmarknaden.

Det finns ett flertal undersökningar som pekar på att de lågutbildades relativa löneläge inte har försämrats. De förändringar i de relativa lönerna som har kunnat observeras går snarare åt motsatt håll.

Inte heller har de lågutbildade gjort en relativt sett sämre arbetslivskarriär än de

högutbildade. Lågutbildade har i minst samma utsträckning kunna röra sig uppåt i yrkeshierarkin.

Att de lågutbildades situation inte försämrats kan vara en följd av att det funnits tillräckligt med arbetstillfällen. Ett försök att analysera efterfrågan på lågutbildade med hjälp av statistik över yrkesstrukturen tyder närmast på att antalet okvalificerade arbeten varit större än antalet lågutbildade. Samtidigt kan det ha förelegat en viss brist på jobb för högutbildade. Något allmänt underskott på akademiker skulle sålunda inte ha förekommit i Stockholms län. Inte heller går det att finna belägg för den långsiktiga bristen på ingenjörer som ibland framhålls som stöd för tesen om behovet av fler högutbildade (SOU 1991:82). För industrins del kan Konjunkturinstitutets barometerundersökningar användas för att beskriva knappheten på olika arbetskraftskategorier. Den bild som barometerdata ger för Stockholms län visar att bristen på tekniska tjänstemän samvarierat med konjunkturläget. Något permanent teknikerunderskott går inte att utläsa ur materialet. Däremot visar statistiken att det varit större underskott på yrkesarbetare än på tekniker.

Slutsatsen blir sålunda att för arbetsmarknaden som helhet har ökningen i kvalifikationskraven hittills inte inneburit en försämrad situation för de lågutbildade. Snarare förefaller det som om kravens ökning inte har varit tillräckligt omfattande för att absorbera det stora tillskottet av högutbildade. Om detta är en rimlig beskrivning är det naturligt att se försämringen av de högutbildades relativa löneläge delvis som ett uttryck för ett överutbud.

Trendframskrivning till år 2000

För att belysa hur de lågutbildades situation kan komma att utvecklas på lite längre sikt har några enkla översiktskalkyler gjorts för utbud och efterfrågan på

arbetsmarknaden i Stockholms län år 2000. En framskrivning av arbetskraftsutbudet visar att andelen högutbildade fortsätter att öka medan andelen minskar för de lågutbildade. I absoluta tal kommer de förgymnasialt utbildade att vara ungefär lika många som år 1990. Detta är resultatet av två varandra motverkande faktorer: många äldre lågutbildade lämnar arbetskraften samtidigt som länet antas få en nettoinflyttning av lågutbildade utomnordiska invandrare. Vid samma examinationsandelar som under 1980-talet kommer antalet högutbildade att öka med mellan 20 och 30 procent under 1990-talet.

Den framtida efterfrågan på arbetskraft i olika utbildningskategorier har illustrerats med hjälp av två räkneexempel. I det första exemplet antas utbildningsstrukturen i olika branscher oförändrad under 1990-talet. Med dessa förutsättningar kommer antalet lågutbildade att öka med drygt 5 procent och de högutbildade med drygt 10 procent. Att antalet högutbildade inte ökar snabbare sammanhänger till en del med att den kunskapsintensiva offentliga sektorn antas expandera väsentligt långsammare än tidigare. Under 10-årsperioden 1975–85 ökade antalet eftergymnasialt utbildade i Stockholms län med 50 procent. Mer än hälften av nettotillskottet gick till offentlig sektor.

I det andra räkneexemplet antas utbildningsstrukturen i olika branscher förändras i samma takt som under perioden 1975–85. Andelen sysselsatta med gymnasial och eftergymnasial utbildning ökar i flertalet branscher medan andelen lågutbildade minskar. Efterfrågan på högutbildade kommer härigenom att stiga med ca 30 procent mellan 1990 och 2000 medan behovet av lågutbildade minskar med drygt 10 procent.

Av den föregående diskussionen har framgått att mycket talar för att den tidigare höjningen av utbildningsnivån överstigit uppgången i kvalifikationskraven.

Det kan därför hävdas att en rimlig efterfrågebedömning för år 2000 skulle ligga mellan de båda räkneexemplen. Med en sådan tolkning skulle för Stockholms läns del inga större obalanser föreligga år 2000 vare sig för hög- eller lågutbildade. Slutsatsen blir därför att de lågutbildade skulle klara sig bra även under 1990-talet. I dagsläget kan en sådan slutsats måhända te sig något djärv. Det kan därför vara på sin plats med en förtydligande reservation: liksom under tidigare lågkonjunkturer innebär den nuvarande att lågutbildade drabbas hårdare än högutbildade. På liknande sätt finns skäl att anta att de lågutbildade kommer att få en sämre situation än under 1980-talet om arbetslösheten som genomsnitt kommer att ligga högre under 1990-talet. Detta är dock inte en följd av en för låg utbildning utan beror på en för låg total efterfrågan.

Trendbrott under 1990-talet?

Kalkylen för år 2000 bygger på enkla framskrivningar av tidigare strukturer och trender. Finns det då skäl att anta att 1990-talet kommer att medföra trendbrott som leder till ett ännu högre behov av högutbildad arbetskraft?

En tänkbar förändring skulle kunna vara att produktionsförutsättningarna förskjuts på ett sådant sätt att det blir mer lönsamt att anställa högutbildade. I Stockholms län ökade andelen högutbildade i högteknologisk industri kraftigt 1975–85 medan den i flertalet övriga branscher steg endast obetydligt. Frågan är om den utveckling som den högteknologiska industrin genomgår kommer att präglade även tjänstesektorn under 1990-talet. Nu skiljer sig stora delar av tjänstesektorn från industrin i flera avseenden som gör att en sådan utveckling verkar mindre sannolik. De rent tekniska produktionsförutsättningarna ser helt annorlunda ut. Inte heller förefaller det troligt med ett snabbt införande av den moderna arbetsorganisation som ofta framhålls

som ett argument för ett ökat behov av högutbildade.

En annan tänkbar förändring skulle kunna vara att strukturförskjutningar inom ekonomin äger rum som en följd av att efterfrågan inriktas mot mer kunskapsintensiva varor och tjänster. Detta kan sägas ha varit fallet tidigare med den kraftiga expansionen inom den offentliga kunskapsintensiva sektorn. Någon liknande expansion förefaller inte aktuell under innevarande decennium. Det är inte heller givet att en stigande kunskapsnivå leder till sådana förskjutningar i konsumtionsmönstret att andelen varor och tjänster, som innehåller en stor arbetsinsats av lågutbildade, reduceras kraftigt. Trots vår höga utbildningsnivå importerar vi fortfarande betydande kvantiteter varor med lågt kunskapsinnehåll och vi producerar själva – delvis med hjälp av lågutbildade invandrare – en stor mängd tjänster med lågt kunskapsinnehåll.

Ett tredje skäl till att efterfrågan på högutbildade skulle stiga snabbare kan vara att det relativa priset (lönen) faller. Nu förefaller detta inte vara något allmänt omfattat scenario. Flera av inläggen på senare tid har istället pläderat för en relativt sett ökad lön för högutbildade. För att få fler att skaffa sig högre utbildning krävs en större lönespridning (SOU 1991:82, Söderström [1992]).

Frågan är vilka incitament som krävs för att företagen skall anställa fler högutbildade till relativt sett högre priser. Just bristen på incitament framhålls i en av Produktivitsdelegationens expertbilagor som det grundläggande problemet när det gäller den eftersträvade nya arbetsorganisationen (Broström [1991]). Delegationens beskrivning av "drivkrafter" framstår därför som mindre övertygande än redogörelsen för "omvandlingstrycket". När det gäller kravet på omvandling är det lättare att föreställa sig att 1990-talet kan komma att innebära ett trendbrott jämfört med 1980-talet. Därav följer dock inte nödvändigtvis att efterfrå-

gan på högutbildade skulle stiga drastiskt.

Slutsatsen blir att än så länge är det svårt att finna tydliga belägg för att efterfrågan på högutbildade skulle expandera kraftigt under 1990-talet. De lågutbildade bör därför rimligtvis fortfarande ha en chans.

Referenser

- Broström, A, [1991], "Arbetsorganisation och produktivitet". I Expertrapport nr 5 till Produktivitsdelegationen. Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Fridén, L (red), [1992], *Lågutbildade på 1990-talets arbetsmarknad*, Allmänna Förlaget, Stockholm.
- SOU 1991:82, *Drivkrafter för produktivitet och välstånd*. Produktivitsdelegationens betänkande. Allmänna Förlaget, Stockholm.
- SOU 1992:19, *Långtidsutredningen 1992*. Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Söderström, H T (red), [1992], *Tillväxt utan gränser*. Konjunkturrådets rapport 1992. SNS Förlag, Stockholm.